

Aneta M. Sokół

***Ewangelicy na ziemi pszczyńskiej. Materiały z XI Tyskiego Sympozjum Historycznego zorganizowanego 6 listopada 2017 roku, Muzeum Miejskie w Tychach, Tychy 2019, ss. 151.***

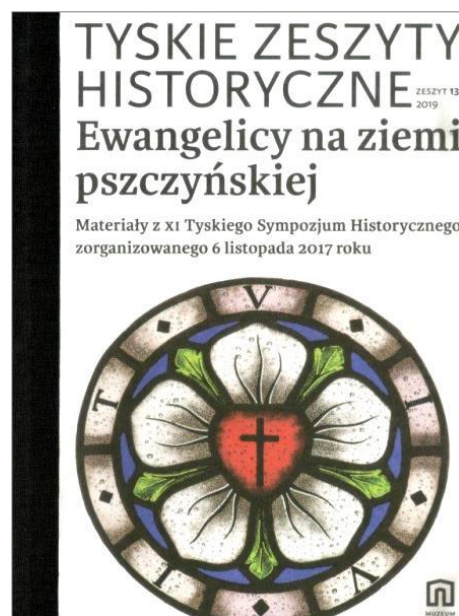
Dzieje luteranizmu na ziemi pszczyńskiej sięgają czasów Reformacji, rozwijając się pod ochronnym parasolem władzy książęcej otaczającej opieką zwolenników nauk Lutra na przestrzeni kolejnych stuleci<sup>1</sup>. Poza samą parafią pszczyńską, współcześnie jedną z liczniejszych parafii luteranckich w Polsce, różnie kształtowały się losy wspólnot z okolicznych miast i miasteczek, w tym parafii odrodzonych w czasach pruskich w wielu miejscowościach.

Przeszłości pszczyńskich ewangelików poświęcona została jedna z jubileuszowych publikacji opublikowanych w Roku Reformacji. W ramach cyklicznych spotkań Tyskie Sympozja Historyczne, 6 listopada 2017 r. miała miejsce konferencja zorganizowana przez Muzeum Miejskie w Tychach i tyską parafię ewangelicką z okazji uroczystości obchodzonego Jubileuszu 500-lecia. Konferencja wpisywała się w ciąg wydarzeń zainicjowanych przez Muzeum „pod znakiem róży” zachęcając wszystkich do głębszego poznania dziedzictwa Reformacji, luteranckich zasad wiary po dzisiejsze oblicze konfesji nierozzerwalnie związanej ze Śląskiem. Pokłosiem XI tyskich spotkań historycznych jest wydana

w 2019 r. pokonferencyjna książka prezentująca wystąpienia prelegentów, którzy starają się na jej kartach zrekonstruować minioną przeszłość w oparciu o zachowane źródła, archiwalia, a także relacje świadków historii dzielących się swoimi wspomnieniami. Prezentowane autorskie wypowiedzi powstały w dużej mierze dzięki pracom badawczym prowadzonym w zespołach dokumentacji dotychczas niewykorzystanej do rekonstruowania luteranckiej przeszłości. Świadczy to jednocześnie o wadze publikacji przybliżającej nie tylko konfesyjną, ale także lokalną historię ziemi pszczyńskiej.

W poprzedzającym teksty wstępie prof. Ryszard Kaczmarek zwraca uwagę na specyfikę górnośląskiej Reformacji toczącej się na uboczu w stosunku do równoległych wydarzeń w Królestwie Polskim czy Wielkim Księstwie Litewskim. Profesor przypomina o powiązaniach ziem śląskich z państwem pruskim, co decydowało o wizerunku luteranizmu także na ziemi pszczyńskiej przyczyniając się z czasem do jego rozkwitu, a nawet uprzywilejowania. Ale, jak zaznacza, „dzieje protestantów na Górnym Śląsku pełne są nie tylko wydarzeń wielkich i radosnych, ale także ludzkich dramatów oraz tragicznych konfliktów religijnych i narodowościowych. W epoce nowożytnej najpierw była to walka o przetrwanie w dobie kontreformacji, a potem mozolna odbudowa struktur kościelnych w okresie pruskim.” Wszystko to starali się przedstawić uczestnicy cyklicznych spotkań tyskich – historycy, badacze i pasjonaci historii. Autorzy wspólnie prezentują dzieje ewangelików z uwzględnieniem realiów funkcjonowania Ewangelickiego Kościoła Unijnego na Polskim Górnym Śląsku, wraz z wizerunkiem śląskiej społeczności ewangelickiej w czasach II wojny światowej.

W tematykę luteranckiej tożsamości wyznaniowej wprowadza czytelników ks. Marek Uglorz przedstawiając, jak kształtował się ewangelicki etos wartości – od jego reformacyjnych początków, które zmieniły dotychczasowe myślenie o człowieku, po dojrzałość konfesyjnych wyobrażeń o jego obowiązkach, miejscu w świecie, zasadach i drodze życiowej. Teolog zwraca uwagę na biblijną genezę luteranckiej duchowości opartej na odwadze przeciwstawiania się „zastanym formom religijnym” wzorem biblijnych bohaterów, a także późniejszych naśladowców Jezusa. Duchowość luterancka była konsekwencją i



<sup>1</sup> Luteranizm w pszczyńskim państwie stanowym zaprowadzony został przez Karola Promintza zgodnie z regułą pokoju augsburskiego *cuius regio, eius religio*. Protektorami nowego wyznania na ziemi pszczyńskiej byli Promnitzowie, a także ich następcy – książęta Anhalt\_Cöthen, a od XIX w. Hochbergowie.

kontynuacją rozwoju średniowiecznych klasztorów, ich otwierania się na świat, pracę czy katechizację. To Marcin Luter, jeden z wielu zakonników średniowiecznych, swoim odkryciem Boga łaskawego poprowadził klasztorne wzorce dalej – ku przestrzeni publicznej, rodzinie, społeczeństwu. Ułożywszy relacje pomiędzy Bogiem a człowiekiem Reformator rozwinął koncepcję duchowości darowanej, która stała się podstawą nowych wzorców życia i funkcjonowania w świecie. Poznajemy istotne elementy ewangelickiego etosu, do których należy nowe podejście do pracy (traktowanej w Lutrowej koncepcji w ramach powołania), przyznanie szczególnego miejsca edukacji i rozwojowi szkolnictwa po odnowiony wizerunek rodziny, która stanie się centrum chrześcijańskiego życia uświęcona prostotą wiary i wdzięcznością okazywaną Stwórcy. Teolog, biblista, wykładowca CHAT-u wskazuje, w jaki sposób zaproponowany model rodziny wyrastał z klasztornej obyczajowości stanowiąc jej rozwinięcie w przestrzeni świeckiej, społecznej i międzyludzkiej. Ewangelicki etos był jednocześnie wstępem do prowadzenia dalszej aktywności w świecie.

Agnieszka Ociepa-Weiss (Muzeum Miejskie w Tychach) przybliży dzieje kaplicy ewangelickiej utworzonej na terenie Browaru Książęcego w Tychach (1902 r.). Wraz z powiększaniem się liczby wyznawców tyscy ewangelicy zabiegali o wzniesienie własnego kościoła na terenie miasta; ich starania zostały uwieńczone uzyskaniem pomocy ze strony księcia Jana Henryka Hochberga, protektora w tym czasie ewangelików na ziemi pszczyńskiej. Dzięki zachowanym dokumentom autorka przybliży organizacyjny trud, który towarzyszył społeczności starającej się o własne miejsce kultu. Przypomniani zostali kolejni duchowni sprawujący posługę w tyskiej kaplicy, zasady jej użytkowania i prowadzenia liturgii dla polsko-niemieckiej wspólnoty. Trudne były powojenne losy kaplicy, w realiach socjalistycznego państwa odebranej ewangelikom, dopiero po latach włączonej do obiektów Muzeum Tyskich Browarów Książęcych.

Dzieje parafii ewangelickiej w Mikołowie prezentuje Barbara Sznober z Mikołowskiego Towarzystwa Historycznego, znana również z opracowań dotyczących mikołowskich ewangelików. Autorka przypomniła reformacyjne początki mikołowskiej parafii koncentrując uwagę przede wszystkim na jej XVIII-wiecznym odrodzeniu w granicach państwa pruskiego, pod protekcją pruskich władz państwowych sprzyjających rozwojowi ewangelicyzmu na Śląsku, w tym na ziemi pszczyńskiej. I tym razem przedstawione zostały organizacyjne zręby ukonstytuowanej w 1854 r. drugiej parafii ewangelickiej w dziejach Mikołowa, poprzez pryzmat posługi kolejnych duchownych, starań o kościół (kościół św. Jana oddany do użytku w 1861 r.) oraz przejawów innej konfesyjnej aktywności. Autorka przybliży losy mikołowskich proboszczów, ich zaangażowanie w życie parafialnej społeczności, a także zachowane oceny ich postaw narodowościowych polaryzujących się w czasach międzywojennych. Warto podkreślić, że zaprezentowana rekonstrukcja parafialnej przeszłości jest efektem specjalnego projektu pozyskanego dla opracowania archiwum zgromadzonego przy parafii mikołowskiej.

Po raz kolejny w jubileuszowych publikacjach przedstawiona została historia parafii ewangelickiej w Hołdunowie, tym samym opowieść o uciekinierach z Małopolski, którzy w XVIII w. przybyli na ziemię pszczyńską poszukując własnego miejsca pod ochronnym parasolem księcia sprawującego władzę na tych terenach. Ks. dr Adam Malina przybliży dzieje parafii powstałej na potrzeby ewangelików reformowanych wywodzących się z miejscowości Kozy koło Bielska. Opowiedziane pokrótce losy istniejącej po dzień obecny parafii ukazują jej specyfikę związaną z zamianą konfesyjnej tożsamości w realiach funkcjonowania Ewangelickiego Kościoła Unijnego, który połączył ewangelików reformowanych i luteran we wspólnych strukturach kościelnych. Długa i trudna była również droga hołdunowskich ewangelików do własnej świątyni, po wojnie oddanej katolikom, wzniesionej dopiero w latach 80. XX w., zachowującej w sposób symboliczny pamięć o zbiorowym exodusie ustanawiającym początek parafialnej wspólnoty.

Syntetycznym spojrzeniem na sytuację ewangelików na ziemi pszczyńskiej jest kolejna autorska wypowiedź zamieszczona w pokonferencyjnym tomie. Dr Aleksandra Barwicka-Makula (Uniwersytet Śląski) przedstawia losy ewangelików w aspekcie zarządzeń, ustaw ogólnych postanowień regulujących życie religijne nowej grupy wyznaniowej. Autorka zwraca uwagę, że w czasach Reformacji luteranizm był na ziemi pszczyńskiej narzuconą przez księcia religią panującą, opartą na ordynacji kościelnej wydanej przez Promnitzów w 1592 r. Ordynacja regulowała zarówno życie religijne, jak też wiele aspektów społecznego funkcjonowania wspólnoty. Jak zmieniła się sytuacja ewangelików oparta na całkowitej protekcji panów pszczyńskich nad konfesją? Poznajemy losy protestantów w czasach kontrreformacji, w okresie walki z ewangelicyzmem podejmowanej przez Habsburgów, po uznanie ewangelików w czasach pruskich (po przejściu przez Prusy Śląska w 1740 r.). Można zaznaczyć, że osiągnięta z końcem XVIII w. zmiana położenia górnośląskich protestantów wiązała się z jeszcze ściślejszym włączeniem ewangelicyzmu w obręb kultury niemieckiej i decyzji pruskich władz w zakresie spraw wyznaniowych.

O dalszym rozwoju Kościoła ewangelickiego na ziemi pszczyńskiej pisze dr Jakub Grudniewski koncentrując swoją uwagę na różnych aspektach synodalnej organizacji Kościoła w państwie pruskim. Można podkreślić, że wprowadzone w XIX w. synody torowały drogę ku niezależności Kościoła od władz państwowych, ku samostanowieniu o sprawach organizacyjno-kościelnych bez ingerencji państwa<sup>2</sup> pruskiego (synody diecezjalne, prowincjonalne, generalny). Historyk przedstawia wizerunek pszczyńskiego synodu diecezjalnego, który podejmował decyzje o sprawach kościelnych na danym terenie. Zaprezentowane zostały poglądy zgromadzenia synodalnego dotyczące sytuacji niemieckich ewangelików w odrodzonym państwie polskim. Przytaczane wypowiedzi pozwalają poznać stosunek pszczyńskich władz kościelnych do rozgrywających się wydarzeń politycznych, powstań śląskich oraz polityki państwa polskiego. Wśród cytowanych wypowiedzi znajdują się m.in. dosyć skrajne oceny pastora Hermana Vossa (1872-1938), przedwojennego zwierzchnika Ewangelickiego Kościoła Unijnego na Polskim Górnym Śląsku, superintendenta diecezji pszczyńskiej.

Jaki wizerunek tyskich ewangelików wyłania się z zachowanej dokumentacji? Tym tematem zajęli się Elżbieta Matuszek i Piotr Matuszek z Archiwum Państwowego w Katowicach. Historycy i archiwiści starają się przedstawić – kim byli tyscy ewangelicy? Czym się zajmowali? Skąd pochodzili? Jak liczna była tyska wspólnota wiernych? Zaprezentowana analiza akt stanu cywilnego przechowywanych w Archiwum stała się podstawą cennych wniosków charakteryzujących tyskich wyznawców. Przedstawione zostały nie tylko dane ilościowe dotyczące ewangelickiej wspólnoty zamieszkałej w Tychach w czasach międzywojennych. Akta stanu cywilnego przybliżają również pełniejszy obraz badanej grupy, w tym m.in. relacje międzywyznaniowe świadczące o bezkonfliktowym współistnieniu tyskich ewangelików i katolików. Tekst wzbogacony został licznymi zestawieniami liczbowymi, tabelami, statystykami zapewniając bezpośredni wgląd do zebranych materiałów, które mogą posłużyć także dalszym pracom badawczym nad wspólnotą.

Ostatni artykuł dotyczy funkcjonowania Ewangelickiego Kościoła Unijnego na Polskim Górnym Śląsku w czasie wojny. Dr Mirosław Węcki przedstawia, jak przebiegało włączenie Kościoła do ewangelickich struktur kościelnych w Rzeszy (Ewangelickiego Kościoła Unii Staropruskiej), w aspekcie całego Śląska, jak też ze szczególnym uwzględnieniem ziemi pszczyńskiej, w tym parafii pszczyńskich. Temat ten został omówiony na tle przedwojennej sytuacji Kościoła unijnego na Śląsku, poddanego po 1937 r. procesom polonizacyjnym. Jak ustosunkowywali się ewangelicy do objęcia Śląska przez wojska niemieckie we wrześniu 1939 r.? Skąd brał się entuzjazm niemieckich wiernych? Jak reagowali na politykę nazistowską niemieccy duchowni na Śląsku?. Dzięki archiwalnym odnalezionym zapisom przedstawione zostały epizody, wydarzenia, ludzkie losy nie zawsze podlegające, jak pokazuje autor, jednoznacznym, dyskredytującym ocenom. Poznajemy postawy duchownych z parafii pszczyńskich, w tym ich zaangażowanie w toczące się wydarzenia (m.in. ks. Hansa Harlfingera, proboszcza z Golasowic), jak również realia funkcjonowania ewangelickich wspólnot parafialnych pod władzą niemiecką.

Z okazji Jubileuszu Reformacji ukazał się cały szereg opracowań dotyczących rozwoju protestantyzmu na Śląsku, przedstawiających najnowsze naukowe ustalenia z zakresu podjętej tematyki potraktowanej w sposób całościowy<sup>3</sup>. Cennym uzupełnieniem jubileuszowej literatury są publikacje ukazujące parafialny czy lokalny wymiar trwania luteranizmu na ziemiach polskich. Książka wydana przez Muzeum Miejskie w Tychach przybliży ten bliższy aspekt ewangelicyzmu zadomowionego na Śląsku. Uwaga autorów skoncentrowana została na dziejach wspólnot tyskiej oraz mikołowskiej, pokazanych na tle funkcjonowania Kościoła ewangelickiego na Śląsku, w nawiązaniu do dwoistości narodowościowej śląskiego ewangelicyzmu oraz wyznaczników luteranckiej tożsamości.

Niewielkiego formatu książka, z Różą Lutra na okładce, wydana została w sposób staranny, w czarno-białej szacie graficznej, z uwzględnieniem ilustracji przypominających wystawę „Ludzie, wiara, historia. Ewangelicy na ziemi pszczyńskiej”<sup>4</sup>. Można ją polecić nie tylko czytelnikom zainteresowanym losami ewangelików wymienionych miast śląskich, ale także wszystkim, którzy chcieliby pogłębić swoją wiedzę na temat wielowiekowego wizerunku protestantyzmu na Śląsku.

---

<sup>2</sup> Były to synody diecezjalne, prowincjonalne i zbierający się co 6 lat synod generalny.

<sup>3</sup> M.in.: *Dziedzictwo górnośląskiej reformacji. Wpływ protestantyzmu na politykę, społeczeństwo i kulturę w XVI-XX wieku*. Redakcja J. Bahlcke, W. Gojniczek, R. Kaczmarek, Katowice 2018. Inne pozycje zobacz: A. Sokół, *Polska książka ewangelicka 2017. Publikacje wydane w Roku Reformacji wraz z zestawieniem bibliograficznym*, strona PTEw: [https://www.ptew.org.pl/wp-content/uploads/2018/10/sokol\\_książka-2017.pdf](https://www.ptew.org.pl/wp-content/uploads/2018/10/sokol_książka-2017.pdf) [dostęp 18.07.2019].

<sup>4</sup> Wystawa prezentowana w Muzeum Miejskim w Tychach w okresie od 27 października do 31 grudnia 2017 r.